

SOBRE L'ORIGEN GREC DE «LA DAMA D'ARAGÓ»¹

Els darrers segles de l'Imperi Bizantí són, sens dubte, uns dels més apassionants de la dilatada història grega. En aquesta època, quan la Mediterrània va ser més que mai un pont de mar blava en la bella expressió de Nicolau d'Olwer, les relacions, gairebé mai pacífiques, que va mantenir el poble grec amb els seus invasors francs van inspirar obres immortals. En aquest context, molts són els filòlegs que s'han plantejat l'origen romànic d'alguna de les novel·les de cavalleries més famoses.² En el món de la poesia popular, però, es troba a faltar des de fa temps un estudi de conjunt que analitzi, per mitjà de la cançonística comparada, les balades gregues en relació amb les cançons populars mediterrànies —especialment catalanes, castellanes, portugueses, franceses i italianes— i en determini, fins allà on sigui possible, l'origen. És en aquesta línia que s'inscriu el present treball, dedicat a estudiar el possible origen grec de la bellíssima balada

1. Una primera versió d'aquest treball, titulada «Relacions culturals catalanogregues: El cas de "La dama d'Aragó"», va ser presentada a les *II Jornades de Cultura Popular a les Illes Balears*, celebrades a Ciutadella de Menorca els dies 8 i 9 d'octubre de 1994 (Maó: Ed. Consell Insular de Menorca i Conselleria de Cultura, Educació i Esports del Govern Balear, 1995), pàgs. 65-72. Aquí en presentem la versió definitiva, sensiblement ampliada.

2. De manera purament orientativa citarem els treballs d'A. GIDEL, *Études sur la littérature grecque moderne* (París: 1866); G. SPADARO, *Contributo sulle fonti del romanzo greco-medievale Florio e Platzia Flora* (Atenes: *Textos i Estudis de Filologia Neogrega*, núm. 26, 1966); i M & E. JEFFREYS, «Imberios and Margaron: the manuscripts, sources and edition of a byzantine verse romance», *Byzantion*, 41 (Brusselles: 1971), pàgs. 122-160.

catalana de «La dama d'Aragó», que en una versió publicada per Milà ofereix el següent text:

«A Aragó n'hi ha una dama qu'és bonica com un sol
 (l'amor mia) Qu'és bonica com un sol (la mia amor).
 Té la cabellera rossa l'hi arriba fins als talons.
 Sa mare la pentinava amb una pinteta d'or,
 sa germana' ls hi entrena els cabells de dos en dos,
 cada cabell una perla, cada perla un anell d'or.
 Son germá se la mirava amb un ull molt amorós,
 se la mira i se l'emporta á la fira d'Aragó.
 De tants anells que n'hi compra li cauen del mocadó.
 —Germá, germá, 'nem a missa, anem a missa majó.
 Per pendre l'aygua beneyta portav' un canonet d'or,
 quan es al mitx de l'Iglesia els altás llueixan tots.
 Las damas seyan en terra y ella en cadireta d'or.
 Capellá qu'en diu la missa n'ha perduda la llissó.
 escolá que l'ajudava no n'hi sap torná rabó.
 —¿De qui es aquella dama que llansa tant' esplendó?
 N'és filla del rey de Fransa, germana del (de) Aragó;
 y si acás nom voleu creure, mireuli lo sabató,
 veureu las tres flós de lliri y las armas d'Aragó.»³

L'erudit professor d'Oxford William J. Entwistle fou el primer que va assenyalar les interessants relacions que manté aquesta famosa cançó catalana amb la balada grega «La padrina convertida en nú-

3. M. MILÀ I FONTANALS, *Romancerillo catalán. Canciones tradicionales* (Barcelona: Llibreria d'A. Verdaguier, 1882), pàg. 179, núm. 218. A partir d'ara cito: MILÀ, *Romancerillo*. En un altre treball Milà considerarà aquesta balada autòctona de Catalunya, basant-se en l'origen reial de la dama, que ell proposava d'identificar amb la infanta Isabel (1301/1302-1330), germana del rei Pere el Gran i mulier de Felip l'Àrdit de França [cf. *Observaciones sobre la poesía popular, con muestras de romances catalanes inéditos* (Barcelona: Imprenta de Narciso Ramírez, 1953), pàg. 125]. Aquesta afirmació, però, està mancada de tota base científica, puix que Isabel era nora i no filla del rei de França. Així doncs, com recorden Massot i Muntaner i Martí de Riquer, la referència al parentiu de la dama, que significativament no apareix en les conservadores versions balears, té el mateix valor que el que poden tenir versos com «Hijo soy del rey de Francia, nieto del de Portugal», «Hijo soy del rey de Francia y de la reina Constantina» o «Hijo soy del rey de Francia, mi madre es doña Beatriz» [cf. JOSEP MASSOT I MUNTANER, «Aportació a l'estudi del romancer balear», *Estudis Romànics*, 7 (Barcelona: 1959-1960), pàg. 62. Des d'ara: MASSOT, *Aportació*; i MARTÍ DE RIQUER, *Història de la literatura catalana*, 3 (Barcelona: Ed. Ariel, 1964), pàg. 561].

via»,⁴ de la qual se n'han conservat més de cent cinquanta versions, tant publicades com inèdites, procedents d'arreu de l'hellenisme.⁵ L'argument d'aquesta cançó és el següent:

«Un jove es disposa a casar-se amb una noia i convida de padrina la seva antiga estimada. Aquesta, seguint els consells de la seva mare, s'abilla durant tres dies i tres nits. El capellà i els escolans, en veure-la entrar tan bella a l'església, obliden llur ofici i el nuvi demana que posin la corona nupcial a la padrina.»

Serveixi d'exemple la següent versió, publicada a mitjan segle passat per Andónios Manussos:

«Όσον καθόμουν και ήπλεκα του κίρκου μου γαιτάνι,
του κίρκου και τ' αφέντη μου και τ' αγαπητικού μου,
χρυσό πουλάκιν ήκατσε εις το ξυλοτεχνό μου.
Δεν εκλάδσειε σαν πουλί, σαν κιλαδούν τ' ηηδόνια,
μόνο κ'ιλάδσειε κι ήλεγε μ' ανθρωπινη λαλίτσα·
—“Εσύ γαιτάνι πλέκεσαι κι ο κίρκος σου βλογάται,
βλογάται, αρραβωνιάζεται κι άλλη γυναικα παίρνει!”.
Κουβάριν εκουβάριαζα και στη γωνιά το ρίχτω,
κι ανοίγω το παράθυρο, το κατακλειδωμένο·
βλέπω τον και κατήβαινε στους κάμπους καβαλλάρης.
Αν τον ειπώ κληματιανό, το κλήμα κόμπους έχει,
αν τον ειπώ βασιλικό, απ' την κοπριάν εβγαίνει.
Κάλλιο να ειπώ τα πρέπια του και τα καθολικά του·
—“Καλώς του μόσχου το κλαδί, του σχοίνου το βαβούλι,
που πας εσύ και ντύθηκες στο φλώρι και στ' ασήμι!”.
—“Εγώ, κόρη, παντρεύομαι κι άλλη γυναικα παίρνω,
κι αν θέλεις και αν ορέγασαι, κόπιασε κι εις τον γάμον,
να πιάσεις και τα στέφανα, να γένεις και κουμπάρα.
Παίρνει και πάει στο σπίτι της κλαμένη και δαρμένη·
—“Κόρη, πολύ κακόπαθες, κόρη, τρελάδα έχεις”.

4. W. J. ENYIWSITTE, «La dama de Aragón». *Hispanic Review*, 6 (Filadelfia: 1938), pàgs. 185-192; «A note on La dama de Aragón», *Hispanic Review*, 8 (1940), pàgs. 156-159; *European balladry* (Oxford: Clarendon Press, 1939), pàgs. 51-52, nota 3, i pàgs. 87-88, 181-182 i 316; i «La chanson populaire française en Espagne», *Bulletin Hispanique*, 51 (Bordeus, 1949), pàgs. 257-258.

5. Pel que fa a l'extensió geogràfica d'aquesta cançó es pot consultar S. BAUD-BOVY, *La chanson populaire grecque du Doudécanèse I: Les textes* (París: Les Belles Lettres, 1936), pàgs. 213-217. D'ara en endavant cito: BAUD-BOVY, *La chanson*.

—“Εγώ μηδέ κακόπαθα, μηδέ τρελάδα έχω.
 Ο αγαπός παντρεύεται κι άλλη γυναίκα παίρνει
 κι είπε μου αν ορέγομαι να πάγω και στο γάμο,
 να πιάσω και τα στέφανα, να γένω και κουμπάρα”.
 —“Βάλε τον ήλιο πρόσωπο και το φεγγάρι στήθος
 και του κοράκου το φτερό βάλε γαϊτανοφρύδι”.
 Ώσαν η μια το έλεγε, το έκαμε η άλλη.
 Παπάς την είδε κι ήσαφαλλε, διάκος κι αποξεχάθη
 και τα μικρά διακόπουλα έχασαν τα χαρτιά τους.
 —“Ψάλλε, παπά, σαν έψαλλες, διάκο, σαν ελειτούργεις.
 και σεις, μικρά διακόπουλα, εύρετε τα χαρτιά σας”.
 —“Παπά, αν είσαι χριστιανός κι αν είσαι βαφτισμένος,
 παράγγυρε τα στέφανα, βάλε τα της κουμπάρας”».⁶

«(Quan teixia una camisa pel meu estimar falcó,
 pel meu estimat falcó, pel meu estimat senyor,
 es posà un oceller d'or al damunt del meu teler.
 No refilava l'ocell com ho fan els rossinyols,
 només refilava i deia amb una veueta humana:
 —“Mentre aquí tu estàs teixint, el teu xicot es promet,
 es consagra i es promet i es casa amb una altra dona!”
 La madeixa que tenia per terra la vaig llençar
 i tot d'una vaig obrir la finestra de la cambra.
 El veig cavalcar pels camps muntat damunt del cavall.
 Si vinya jo l'anomeno, la vinya és plena de nusos,
 i si alfàbrega li dic, en els fems arreia i creix;
 és molt millor que li digui tal com cal i com s'escau:
 —“Salut, branca de ginesta, bon dia, tija de jonc!,
 on vas d'aquesta manera, tot ornat de plata i or?”
 —“Àmiga, vaig a casar-me, vaig a prendre una altra dona,
 i si ho vols i si ho desitges, vine tu també a les noces,
 vine a agafar les corones, vine a fer-me de padrina”.
 Cap a casa se'n va ella entre llàgrimes i plors.
 —“Filla, una gran mal has patit, filla, has ben perdut el seny”.
 —“Mare, jo no he patit cap mal ni he perdut tampoc el seny.
 El meu estimat es casa i pren una altra muller
 i m'ha dit que, si jo vull, a les noces l'acompanyi,

6. A. MANUSSOS, *Cançons nacionals*, vol. II (Atenes: Impremta Ermís. 1850), pàgs. 105-106. Hi ha una reimpressió d'aquesta obra feta a Atenes per D. N. Karavias l'any 1983. Sobre aquesta cançó es pot consultar a més M. IOANNIDU-BARBARRIGU, «La cançó de la padrina-núvia», *Elliniki Dimiurgua*, 10 (Atenes, 1-4-1948), pàgs. 641-644.

per agafar les corones i per fer-li de padrina”.

—“Posa't el sol com a rostre i la lluna com a pit,
posa't l'ala d'un corb com a cella sobre els ulls”.

Tal com ho digué la mare la filla ho va fer al moment.
En veure-la es perdé el papàs, es perdé també el diaca
i els petits escolanets varen perdre la lectura.

—“Torna a salmejar, papàs, segueix la litúrgia, diaca,
i vosaltres, escolans, trobeu la vostra lectura”.

—“Papàs, si és que ets tu cristià, papàs, si és que ets batejat,
canvia prest les corones, posa-les a la padrina”).»

La suggestiva hipòtesi de l'origen grec de «La dama d'Aragó» ha estat acceptada per gairebé tots els filòlegs que s'han ocupat de la qüestió. Així, Menéndez Pidal parla d'una «*confusa pero patente relación con ciertas canciones griegas y francesas*»⁷ i més modernament Armistead i Silverman han fet un ampli llistat dels motius comuns a ambdues composicions.⁸ Massot i Muntaner, en canvi, nega tota relació genètica amb el cançoner grec i considera que «La dama d'Aragó» és d'origen català amb influència molt precoç sobre el romancer castellà o bé d'origen castellà però extraordinàriament difosa i refosa a Catalunya.⁹

Al nostre entendre, cal dur a terme un replantejament seriós del tema, puix que totes les solucions apuntades fins al moment reposen sobre un únic text grec: la versió factícia de «La padrina convertida en núvia», reconstruïda a principis de segle pel filòleg atenès Nikólaos G. Politis a partir de tots els textos conservats.¹⁰ Això dit, si defu-

7. R. MENÉNDEZ PIDAL, *Romancero hispánico (hispano-portugués, americano y sefardí): Teoría e historia*, vol. I (Madrid: Espasa-Calpe, 1953), pàg. 325. D'ara en endavant cito: MENÉNDEZ PIDAL, *Romancero hispánico*.

8. S. G. ARMISTEAD & J. H. SILVERMAN, «La dama de Aragón y sus congéneres griegos y románicos», en: *Entorno al romancero sefardí (hispanismo y balcanismo en la tradición judeo-española)* (Madrid: Ed. Gredos & Cátedra-Seminario Menéndez Pidal, 1982), pàgs. 50-60, versió castellana de l'article «La dama de Aragón. Its greek and romance congeners», publicat en *Kentucky Romance Quarterly*, 14 (Kentucky, 1967), pàgs. 227-238. Des d'ara cito: ARMISTEAD & SILVERMAN, *La dama de Aragón*. Vegeu a l'hora dels mateixos autors *The judeo-spanish ballad chapbooks of Yacob Abraham Yoná* (Berkeley-Los Angeles: University of California Press, 1971), pàgs. 319-334.

9. J. MASSOT I MUNTANER, «Sobre la poesia tradicional catalana», *Revista de dialectologia y tradiciones populares*, 18 (Madrid, 1962), pàgs. 424-425.

10. N. G. POLITIS, *Recull de cançons del poble grec* (Atenes: Editorial Gràmata, 1991), pàgs. 139-141, núm. 83, reimpressió de l'obra publicada a Atenes l'any 1914. En

gim el «pastitx» que ens presenta Politis i llegim acuradament totes les versions autènticament populars d'aquesta composició, observem com en moltes d'elles manquen alguns dels motius que han assenyalat Armistead i Silverman per a provar l'origen grec de la balada catalana, com el passatge en què la noia surt de casa acompanyada de les seves donzelles o l'estremiment de l'església davant la bellesa d'aquesta. A més, hem d'afegir que alguns versos de «La dama d'Aragó», que en opinió d'aquests filòlegs tan clarament remetent a la cançó grega, donen la impressió de ser més aviat creacions independents i no pas el resultat de la influència d'una composició sobre l'altra. Aquest és el cas, per exemple, del passatge en què es descriu l'abillament de la noia:

«Βάλε τον ήλιο πρόσωπο και το φεγγάρι στήθος,
και του κορακού το φτερό βάλε γαϊτανοφρύδι».

(«Posa't el sol com a rostre i la lluna com a pit,
posa't l'ala d'un corb com a cella sobre els ulls»),¹¹

motiu aquest que només per la referència al sol recorda el principi de la composició catalana:

«A Aragó n'hi ha una dama qu'es bonica com un sol
(l'amor mia) Qu'es bonica com un sol (la mia amor).»

el pròleg d'aquest recull Politis explica les bases del seu mètode: «El meu treball és com el de l'editor d'un text filològic que treballa sobre la base de les lectures dels manuscrits, limitant-se només a la restitució (recensió) i sense emprendre la correcció (emendatio)» (pàg. 9). Sobre el desencert de Politis a l'hora de reconstruir textos populars com si es tractés d'obres filològiques, vegeu la crítica de G. M. APOSTOLAKIS en el seu brillant treball *Les cançons populars I: Els reculls* (Atenes: Impremta A. M. Kondomaris, 1929), pàgs. 134-273. Cf. així mateix D. PETRÓPULOS, *Cançons populars gregues*, vol. I (Atenes: Biblioteca Bàsica, núm. 46, 1958), pàgs. 1β' - 1στ'; i A. ΚΙΡΙΑΚΙΔΟΥ-ΝΕΣΤΟΡΟΣ, *La teoria del folklore grec*, 3ª edició (Atenes: Ed. Biblioteca d'Educació General, núm. 6, 1986), pàgs. 97-98.

11. Pel que fa a aquest bell motiu, típic en la cançó popular grega per a descriure la bellesa d'una dona, remetem el lector al documentat treball de Dimitrios PETRÓPULOS, «Versos estereotipats en les cançons populars», en: *Ofrena a Stilpon Kiriakidis* (Tessalònica: 1953), pàgs. 532-545. Cf. a més N. G. POLITIS, «El sol en les tradicions populars», en: *Laografikà Simmiketa*, vol. II (Atenes: Impremta Nacional, 1921), pàgs. 156-157.

D'aquesta manera, atès que l'estudi de les tonades no aporta tampoc cap llum,¹² sembla evident que l'únic passatge de «La dama d'Aragó» que pot haver estat influït per la balada grega és el referit a l'entrada de la bella protagonista a missa i en concret a la torbació que aquesta produeix en el capellà i els escolans, essent la resta de la cançó temàticament i formalment independent. És, per tant, sobre aquest passatge concret, present en totes les versions gregues i catalanes i que constitueix alhora el moment de màxima tensió dramàtica, que hem de centrar la nostra atenció. Vegem, doncs, les variants que presenten les dues cançons en aquest punt, a partir de la lectura de totes i cadascuna de les seves versions:¹³

1. «Και τα μικρά διακόπουλα έχασαν τα χαρτιά τους»
(«I els petits escolanets varen perdre la lectura»)

12. Certament, tot i l'existència de trets musicals i rítmics comuns a ambdues composicions, com els inicis amb anacrusi per tal de fer coincidir el primer accent de la melodia amb la síl·laba tònica, la veritat és que la influència tan notable que ha tingut en la tradició popular grega la música bizantina i les grans diferències que s'observen en matèria musical arreu de l'Hel·lade fan inviablè tot estudi comparatiu en aquest terreny.

13. A banda dels textos publicats, també hem fet ús de les versions inèdites, tant gregues com catalanes. Pel que fa a les fonts gregues, els textos utilitzats en aquest treball són els del *Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας*, Centre de Recerca del Folklore Grec (antic *Λαογραφικόν Αρχειον*, Arxiu de Folklore), de l'Acadèmia d'Atenes, i els del *Σπουδαστήριο Λαογραφίας*, Taller de Folklore, de la Universitat d'Atenes. Aquests textos són designats amb l'abreujament KEEL i SL respectivament, el número del manuscrit, eventualment el número del tom en xifres romanes, el número de la pàgina, eventualment el número de la cançó, la indicació del seu origen geogràfic (poble, província o *νομός* i regió), la data del manuscrit i eventualment el nom del col·lector. A banda d'aquests textos, en el Centre de Recerca del Folklore Grec n'existeixen uns altres, procedents d'un fons a part aplegat per Nikólaos G. Politis, que són designats normalment amb el nom d' *Υλη Πολίτη*, Material Politis. Nosaltres els designem amb la sigla KEEL Mat. Politis, el número de la cançó, la indicació del seu origen geogràfic i eventualment el nom del col·lector. Respecte als textos catalans, hem fet ús dels *Materials* de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya (OCPC), que es conserven en el monestir de Montserrat. Atès el caràcter reservat dels originals, els hem consultat en microfilm en el Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana, del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. En aquests textos citem l'origen del fons (Barcelona o Suïssa), la sèrie, el número del document i eventualment la indicació geogràfica de la cançó.

[cf. C. Fauriel, *Cançons populars gregues* (Atenes: Impremta Kh. Tegópulos i D. N. Nikas, 1956), pàgs. 322-323, reedició grega en un volum de l'obra publicada en dos toms a París els anys 1824-1825; S. Lakidis, *Historia de la regió de Vizí i Mídia* (Constantinoble: Ed. de l'autor, 1899), pàgs. 127-128; S. Anagnostis, *Lesbiakà o recull de material folklòric de Lesbos* (Atenes: Impremta A. Konstandinidis, 1903), pàg. 229, núm. 8. D'ara en endavant: Anagnostis, *Lesbiakà*; KEEL 308, 5, Kato Panaià, Iràklion, Creta, 1885, A. Pulakis; KEEL 1170, 1-5, Traia, Naxos, Cíclades, 1936-1938, G. Megas; KEEL 1110, I, 36, Aíassos, Lesbos, 1937, E. Lüdeke; KEEL 1116, 26, Rizokáspassos, Ammókhostos, Xípre, 1937, E. Lüdeke; KEEL 1547, 5, Kéfalos, Cos, Dodecanès, 1946, G. Megas; KEEL 2342, 358-359, Aiersaníon, Naxos, Cíclades, 1960, S. Ímellos; SL 1840, 125, Andimàkhia, Cos, Dodecanès, 1972, B.S. Faku].

una expressió que també trobem referida als salmaires:

[cf. A. Amandu, «Aportació al glossari i a la toponímia de Quios», *Butlletí Lexicogràfic de l'Acadèmia d'Atenes*, 3 (Atenes, 1941), pàgs. 166-167, núm. 4, versió de Kambíia, Quios; KEEL 236, 14-15, Katirlí, Vizínia, Àsia Menor, 1888, P. Makrís; KEEL 1079, 55, Kambíia, Quios, 1937, V. Xanthaki; KEEL 1122, Kambíia, Quios, 1936, V. Xanthaki; KEEL 2303, 289-291, Danakós, Naxos, Cíclades, 1959, S. Ímellos; KEEL 2743, 5-6, Aia Elení, Serres, Macedònia, 1963, P. Fassulà].

als capellans:

[cf. KEEL 432, 121-125, Káristos, Eubea, 1922, E. Papakhatzís],

i al diaca:

[cf. KEEL 1446, I, 210, Kaloní, Lesbos, 1940, D. Lukatos].

Menys testimoniada que aquesta però també significativa és la variant «χάσαν τα γράμματά τους» («varen perdre la lectura»), derivada de l'anterior i semànticament equivalent:

«Και τα μικρά διακόπουλα χάσαν τα γράμματά τους»
(«I els petits escolanets varen perdre la lectura»)

[cf. A. Alexandrís, «Cançons i planys d'Eubea», *Laografia*, 6 (Atenes:

1917), pàgs. 568-569, núm. 19; KEEL 1083, 32, Eubea Central, 1902, P. Favis; KEEL 2441, 9-10, núm. 13, Patsides, Iràklion, Creta, 1959-1962. E. Utsomanolaki-Dundulaki],

lectura aquesta que també apareix referida als ajudants:

[cf. KEEL 432, 121-125, Kàristos, Eubea, 1922, E. Papakhatzís; KEEL 1083, 17, Eubea Central, 1902-1910, B. Favis; KEEL 1088, 10, 16, 24, 43, Avlonaríon, Eubea, 1902-1910, B. Favis],

i als capellans:

[cf. Anagnostis, *Lesbiakà*, pàg. 229, núm. 8; KEEL 1443, 84, Imbros, 1926, N. Andriotis; KEEL 1110, I, 36-37, Aíassos, Lesbos, 1937, E. Lü-deke].¹⁴

Doncs bé, aquesta és una lectura fidelment recollida en la cançó catalana, tot i que referida gairebé sempre al capellà:

«Capellà que en diu la missa n'ha perduda la lliçó»

[cf. M. Milà, *Compendio de arte poética* (Barcelona: Impremta de J.M. de Grau, 1844), pàgs. 155-156. D'ara en endavant: Milà, *Compendio*; i *Romancerillo*, pàg. 179, núm. 128; F. P. Briz, *Cansons de la terra. Cants po-*

14. Altres variants d'aquestes lectures, tot i que menys freqüents, són les següents: «*και τα μικρά διακόπουλα αφήκαν τα χαρτιά τους*» («i els petits escolanets van deixar els seus papers»), cf. G. K. MARTZUKOS, *Cançons populars de Corfú* (Atenes: Impr. La Llar, 1959), pàgs. 59-60, versions de Skripetā i Korakiana; KEEL Mat. Politis 1421, Níssiros, Dodècanès; «*Και τα μικρά διακόπουλα πέταξαν τα χαρτιά τους*» («i els petits escolanets van llençar els seus papers»), cf. KEEL 1446, I, 210 i 212, Kaloni, Lesbos, 1940, D. Lukatos; «*Και τα μικρά διακόπουλα έρριξαν τα χαρτιά τους*» («i els petits escolanets van llençar els seus papers»), cf. A. PARASKEVÓRPIOS, «Cançons de Sozòpolis», *Thrakikà*, 3 (Atenes, 1942), pàgs. 277-278, núm. 35; «*Και τα μικρά ψαλτόπουλα πέταξαν τα βιβλία*» («i els petits salmaires van llençar els seus llibres»), cf. SL 137, 20, Mikormani, Messènia, Peloponès, 1966-1967, D. Buguea; «*Κ' εκεί τ' αναγνωστόπουλα 'φήκαν τα συναξάρια*» («i allí els petits salmaires van deixar els sinaxaris»), cf. N. TOMMASINO, *Canti popolari toscani, corsici, illirici, greci*, vol. III (Venècia, 1842), pàgs. 109-110. Utilitzo la reimpressió d'aquesta obra feta l'any 1971 a la Universitat de Bari; «*Κ' εκεί τ' αναγνωστόπουλα 'φήκαν το διάβαμά τους*» («i allí els petits salmaires van deixar la lectura»), cf. N. ΚΑΤΡΑΜΙΣ, *Estudis filològics sobre Zakynthos* (Corfú: Impr. L'alba, 1880), pàgs. 473-474.

pulars catalans, vol. I (Barcelona: Impr. E. Ferrando, 1867), pàgs. 63-64. D'ara en endavant: Briz, *Cansons de la terra*; J. Segura, «Cansons catalanes aplegadas en la comarca d'Urgell» en: *Miscelânea folkòrica* (Barcelona: Ed. A. Verdager, 1887), pàgs. 109-110, núm. 3. A partir d'ara: Segura, *Cançons*; A. Capmany, *Cançoner popular*, 2ª sèrie (Barcelona: Ed. L'Avenç, 1904-1907), núm. XLVIII; E. Bosch, *Folk-lore musical. Cançons populars recullides a les Guillerries* (Barcelona: Ed. L'Avenç, 1908), pàgs. 22-23, versió de Vilanova de la Sau, Osona; J. Serra, *El cançoner del Calic* (Barcelona: Ed. L'Avenç, 1913), pàgs. 73-74, Bagà, Berguedà; F. Camps, *Folk-lore menorquí (de la pagesia)* (Maó: Impr. M. Sintes), 1918, versió publicada abans a la *Revista de Menorca*, 10 (Maó, 1915), pàgs. 248-249; A. Capmany & F. Baldelló, *Cançons i jocs cantats de la infantesa* (Barcelona: Ed. Poliglota, 1923), pàg. 21; S. Llorens, *Folklore de la Maresma I: El cançoner de Pinuda* (Barcelona: Ed. J. Horta, 1931), pàgs. 72-73, núm. 37, versió de Collsacabra, Plana de Vic; J. Lluís, *El meu Pallars II: El Pallars Sobirà*, 1° part (Barcelona: Ed. Barcino, 1961), pàgs. 82-83; R. Ginard, *Cançoner popular de Mallorca*, vol. IV (Palma de Mallorca: Ed. Moll, 1983), pàg. 447, núm. 132, versió de Sant Joan; *Ibid.*, pàg. 447, núm. 133, Ciutat de Palma, així com dues versions més de Lloret de Vista Alegre i Es Llombards a la pàg. 450; El Rec del Tint-1, *Recull de Cançons populars* (Vic, 1980), pàgs. 24-25, versió de Taverret, Osona; J. Domènech, «El cançoner de Beget», *Som*, 50 (Girona, juny de 1984), pàg. 27; OCPC, Barcelona, 1926, vol. I, pàgs. 201-202, Sant Llorenç de Morunys, Solsonès; *Ibid.*, 1929, vol. III, pàg. 241, Amer, La Selva; *Ibid.*, vol. IV, fascicle 1, Fons de Barcelona, Sèrie A (Mat. Aguiló), carpeta 3, camisa XVIII, documents 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 25, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34 i 39, versions d'arreu del Principat i de Mallorca; *Ibid.* vol. IV, fascicle 2, Fons de Suïssa (Mat. Rossend Serra i Pagès), carpeta 7, camisa CX, documents 110 c, d, e, f, g i j, versions del Principat; i carpeta 18, camisa DLV].

Clarament dependent de l'anterior és la lectura referida al rector:

[cf. J. Sarri, «Cancionero de la Rosa de Bulner», *Ilerda*, 24 (Lleida, 1960), pàgs. 34-35, núm. 38; OCPC, vol. IV, fascicle 2, Fons de Suïssa, carpeta S-7, camisa CX, documents 110 b, g bis i h, versions de Santa Cristina d'Aro i Sant Climent de Llobregat],

al frare:

[cf. OCPC, vol. IV, fascicle 1, Fons de Barcelona, carpeta A-13, camisa XVIII, documents 15 i 18],

i al mossèn:

[cf. I. Macabich, *Romancer tradicional eivissenc* (Palma de Mallorca: Ed. Moll, 1954), pàgs. 71-72].

2. «Και τα μικρά διακόπουλα χάσαν τα λογικά τους»
(«I els petits escolanets varen perdre la raó»)

[cf. S. Manassidis, «Cançons populars d'Enos», *Arxíu del Tresor Folklòric i Lingüístic Traci*, 3 (Atenes: 1935), pàg. 64, núm. 42; KEEL 229, 38, Enos, Tràcia Oriental, 1888, S. Manassidis],

expressió que també trobem referida als capellans:

[cf. KEEL 1443, 84, Imbros, 1926, N. Andriotis; KEEL 1446, II, 353, Te-lònia, Lesbos, 1940, D. Lukatos; KEEL 2441, 9-10, núm. 13, Iràklion, Creta, 1959-1962, E. Utsomanolaki-Dundulakí],

i al món:

[cf. KEEL 432, 121-125, Kàristos, Eubea, 1922, E. Papakhatzís].

Com en el cas anterior, aquesta lectura també apareix recollida en les versions catalanes de «La dama d'Aragó»:

«Escolà que l'ajudava **no li'n sap donar raó**»

[cf. Briz, *Cançons de la terra*, vol. I, pàgs. 63-64; Segura, *Cançons*, pàgs. 109-110; A. Capmany, *Cançoner popular*, núm. XLVIII; A. Capmany & F. Baldelló, *Cançons i jocs cantats de la infantesa*, pàg. 21; F. Camps, *Folklore menorquíu*, pàgs. 182-183; R. Ginard, *Cançoner popular de Mallorca*, vol. IV, pàg. 447, núm. 132, versió de Sant Joan; OCPC, vol. IV, fascicle 1, Fons de Barcelona, carpeta A-13, camisa XVIII, documents 2, 9, 10, 20, 22, 29, 30, 32 i 33; *Ibid.*, vol. IV, fascicle 2, Fons de Suïssa, carpeta S-7, camisa CX, documents 110 c, e, f i g, versions de Dosrius, Alòs de Balaguer, Os de Balaguer i Sant Climent de Llobregat, respectivament].¹⁵

15. Depenen també d'aquesta les dues lectures següents: «Escolà que l'ajuda **ha perduda la raó**» (cf. OCPC, vol. I, pàgs. 201-202, versió de Sant Llorenç de Morunys,

3. «Και τα μικρά διακόπουλα χάσαν το Κύριε ελέησο»
 («I els petits escolanets varen perdre el Kirieléison»)

[cf. P. M. Vretós, *Calendari nacional* (Atenes: Impremta D. Konstandinidis, 1866), pàgs. 258-259; B. Kh. Zervas, «Cançons de Lacedemònia», *Laografia*, 5 (Atenes: 1915), pàgs. 133-134, núm. 3; M. I. Salvanos, «Cançons, plansys i lazarikà del poble d'Arguirades (Corfú)», *Laografia*, 9 (Atenes: 1926), pàgs. 174-175, núm. 46; M. Gneftós, *Cançons populars de Rodes* (Alexandria: Ed. Prisma, 1926), pag. 24, núm. 4; M. Ioannidu-Barbarrigu, *La cançó de la padrina-núvia*, pag. 642, versió de Tilos, Dodecanès; A. I. Pulianós, *Cançons populars d'Icària* (Atenes: Ed. de l'autor, 1964), pàgs. 91-94, dues versions recollides a Éfidilos i Drútsula; KEEL 172, 45, núm. 9; Tilos, Dodecanès, 1893, G. Andoniadis; KEEL 1160, III, 155, Sverdià, Limnos, 1938, G. Megas; KEEL 1381, II, 27-28, Exo Potamí, Lassithi, Creta, 1939, M. Liudaki; KEEL 2193, 423-424, Megalo Khoríó, Tilos, Dodecanès, 1956, G. K. Spiridakis; KEEL 2455, 279-280, Simi, Dodecanès, 1962, A. Papamikhailj.

lectura que també trobem referida esporàdicament al salmaire:

[cf. KEEL 332, 132, Guíthio, Lacònia, Peloponès, 1895, Nesturidis]

i al monjo:

[cf. S. Baud-Bovy, *Cançons del Dodecanès*, vol. II, Atenes: Llibreria J. N. Sideris, 1938, pàgs. 252-253].¹⁶

Solsonès); i «Escolà que l'ajudava **no li'n sap tornar raó**» (cf. ΜΗΛ, *Compendio*, pàgs. 155-156; i *Romançerillo*, pag. 179, núm. 218; S. LORENS, *Folklore de la Maresma I: El cançoner de Pineda*, pag. 74, núm. 38; OCPC, vol. IV, fascicle 1, Fons de Barcelona, carpeta A-13, camisa XVIII, documents 1, 6 i 28; *Ibid.*, vol. IV, fascicle 2, Fons de Suïssa, carpeta S-7, camisa CX, document 110 b, versió de Santa Cristina d'Àto).

16. Molt menys freqüents, tot i que en la mateixa línia, són les lectures següents: «Και τα μικρά διακόπουλα πάσαν το Κύριε ελέησο» («I els petits escolanets van aturar el Kirieléison»), cf. P. D. SIFERLÍΣ, «Cançons d'Égina, d'Argos i d'altres llocs», *Laografia*, 4 (Atenes, 1912-1913), pàgs. 72-73, núm. 17, versió d'Égina; M. MINOTU, *Cançons de Zakintox* (Atenes: Ed. de l'autora, 1933), pàgs. 101-11, núm. 5; M. LIUDAKI, «Les noces a Creta avui en dia i antigament», *Anuari de l'Associació d'Estudis Cretencs*, 3 (Atenes, 1940), pàgs. 375-376, versió d'Elos, Khaníà, Creta; D. A. PETRÓPULOS, «Material folklòric de Kostis (Tràcia Oriental)», *Arxiu del Tresor Folklòric i Lingüístic Traci*, 6 (Atenes: 1939-1940), pag. 271; A. I. PULIANÓS, *Cançons d'Icària*, pàgs. 94-95, versió de Rakhes; KEEL 1161, III, Elos, Khaníà, Creta, 1938, M. Liudaki; KEEL 2193, 463-464, Megalo Khoríó, Tilos, Dodecanès, 1956, G. K. Spiridakis; «Και

Com en els dos casos anteriors, no hi ha dubte que el següent vers, testimoniats en dues versions mallorquines, recull la mateixa expressió:

«Es capellà que deia missa **va perdre es Kyrielleison**»

[cf. Massot, *Aportació*, pàg. 151, versió de Þörtol; i R. Ginard, *Cançoner popular de Mallorca*, vol. IV, pàg. 446, núm. 131, versió d'Es Llobards].

Sembla clar, doncs, que en aquest context l'expressió grega «Kirielleison», transcrita directament del grec i conservada en el mateix lloc del vers, només es pot explicar per la influència directa de la cançó grega sobre la composició catalana.¹⁷ Dit això, se'ns fa palès un cop més el gran arcaisme de la tradició balear, puix que és només a les Illes on s'ha conservat fidelment la lectura «χάσαν το Κύριε ελέησο» («van perdre el Kirielleison»), al costat de «έχασαν τα χαρτιά τους» («van perdre la lectura») i «χάσαν τα λογικά τους» («van perdre la raó»), les úniques testimoniades al Principat.¹⁸

τα μικρά διακόπουλα ξεχνούν το Κύριε ελέησο» («I els petits escolanets obliden el Kirielleison»), cf. K. P. KASSIMATIS, «Recull de material folklòric d'Ios» *Laografia*, 2 (Atenes, 1910-1911), pàgs. 598-599, núm. 8; KEEL 3357, 105-106, Ios, Cíclades, S. Ímellos, 1968; «Και τα μικρά διακόπουλα το Κύριε ελέησο αφήκαν» («I els petits escolanets van deixar el Kirielleison»), cf. N. P. IRIOTIS, «La dansa de de Pasqua especialment a l'antic territori d'Egina», *Laografia*, 8 (Atenes: 1921), pàgs. 76-78, núm. 6; KEEL 1637, 43, núm. 5, Lefkimi, Corfú, Illes Jòniques, 1947-1948, A. Papavlassopoulos; Igual, però referit al monjo, cf. KEEL 1429, 37, Vèria, Imàthia, Macedònia, 1939, E. Psoμάs; «Και τα μικρά διακόπουλα σφάλουν το Κύριε ελέησο» («I els petits escolanets erren el Kirielleison»), cf. C. WESCHELER & E. MANOLAKAKIS, *Decret dòric de Kàrpathos* (Atenes: Impr. Th. Papalexandris, 1878), pàgs. 75-76, núm. 15; Igual, però referit a un monjo, cf. M. ΜΙΚΗΑΪΔΙΣ-ΝΟΒΑΡΟΣ, *Monuments de Kàrpathos I: Cançons populars de Kàrpathos o recull de totes les cançons de Kàrpathos, publicades i inèdites* (Atenes: Impr. Khalkiόpulos, 1928), pàgs. 213-214, núm. 3; A. S. ΔΙΑΜΑΝΔΑΡΑΣ, «Material lingüístic de l'illa Megisti (Kastelόrizo)», *Anuari de l'Associació Filolόgica Grega de Constantinoble*, 21 (Constantinoble, 1887-1889), pàgs. 356-357, núm. 15; KEEL Mat. Politis 2209, Kastelόrizo.

17. En qualsevol cas, l'expressió grega «Kirielleison» no és tampoc estranya al parlar popular de Mallorca (cf. A. M. ALCOVER i F. B. MOLL, *Diccionari català-valencià-balear*, vol. VII (Palma de Mallorca: Ed. Moll, 1980), pàg. 811).

18. Exemplifiquen alhora aquest gran arcaisme de què parlem algunes versions mallorquines de «La porquerola» molt properes a les originals francoprovençals (cf. R. GINARD, *Cançoner popular de Mallorca*, vol. IV, pàgs. 337-338), i sobretot la conservació a Eivissa de la cançó d'«En Rodriguet», pertanyent al cicle heroic del Cid, completament perdut al Principat (cf. MASSOT, *Aportació*, pàgs. 81-82).

A l'hora de posar fi a aquest estudi comparatiu, hem de fer referència a l'emotiu passatge final en què el nuvi demana als oficials que continuïn la missa i posin la corona nupcial a la padrina:

«—Ψάλλε, παπά, σαν έψαλλες, διάκο, σαν ελειτούργεις,
και σεις, μικρά διακόπουλα, εύρετε τα χαρτιά σας». —Παπά, αν είσαι χριστιανός κι αν είσαι βαφτισμένος,
παράγγυρε τα στέφανα, βάλε τα της κουμπάρας».

(«—Torna a salmejar, papàs, segueix la litúrgia, diaca, i vosaltres, escolans, trobeu els vostres papers». «—Papàs, si és que ets tu cristià, papàs, si és que ets batejat, canvia prest les corones, posa-les a la padrina»).

Es tracta, en efecte, d'un episodi absent en totes les versions catalanes que han arribat fins a nosaltres, però que degué ser-ne en un principi part integrant, per tal com s'ha conservat al final de «Les atours de Marie-Madeleine», balada provençal composta a imitació de «La Dama d'Aragó»:

«Looos prèchtés quittoun lour mécho, maï clergués lours leïchous.
—Atsabas, prèchtés, lo mécho, et clergués, vochtras leïchous».¹⁹

De la mateixa manera, també recullen aquest episodi algunes versions sefardites de la cançó castellana «La misa de amor», que també sembla derivar de la balada catalana:

«El tañedor que la vido de rodillas se asentó.
—Tañed, tañed, desdichado, que por vos me vine yo».²⁰

19. E. ROLLAND, *Recueil de chansons populaires*, vol. IV (París, 1883-1890), núm. 8. Cf. també els núms. 5, 10 i 11. Respecte a l'origen català de «Les atours de Marie-Madeleine» vegeu G. DONCIEUX, *Le romancero populaire de la France. Choix de chansons populaires françaises* (París: Ed. E. Bouillon, 1904), pàgs. 171-172; i J. S. PONS, «Poésie courtoise et poésie populaire: La Dame d'Aragon», en: *Mélanges H. Gavel* (Toulouse: 1948), pàgs. 71-76.

20. R. GI., *Romancero judeo-español* (Madrid: Imprenta Alemana, 1911), núm. 44. Vegeu alhora sobre aquesta cançó MENÉNDEZ PIDAL, *Romancero hispánico*, vol. I, pàgs. 325 i 332-333, i sobretot M. LIDA DE MAIKIEL, «El romance de La misa de

Arribats a aquest punt del nostre treball, s'imposa fer un resum de les conclusions. La balada grega de «La padrina convertida en núvia», nascuda en alguna illa de l'Egeu durant la francocràcia (segles XIII-XV), es va estendre ràpidament per tota la Grècia insular i peninsular. Només Xipre sembla ignorar-la.²¹ És, doncs, una de les composicions més difoses de tot el cançoner grec i constitueix una prova evident de la seva vigoria la influència que exercí sobre altres obres de l'època com la «Cançó de cent mots»²² i l'adaptació que d'ella en feren alguns pobles balcànics, especialment búlgars i romanesos.²³ En aquest context res no ens impedeix pensar que durant els segles que durà la presència franca a terres de Bizanci, algun català, impressionat pels versos que narren l'entrada de la bella protagonista a missa, decidís incorporar el final de la balada grega a la cançó catalana. Sobre les condicions en què es degué produir aquesta adaptació, totes les suposicions es basen en hipòtesis. Entwistle considera que els comerciants provençals l'haurien pogut aprendre de les comunitats grecòfones del sud d'Itàlia i de Còrsega, actuant així d'intermediaris

amor», *Revista de Filologia Hispánica*, 3 (Buenos Aires: 1941), pàgs. 24-42. Tanmateix, no podem descartar que aquesta coincidència es degui a una influència moderna de «La padrina convertida en núvia» sobre la cançó castellana, fruit dels llargs segles de convivència de la comunitat grega i sefardita a Salònica, Esmirna o Rodes.

21. Samuel Baud-Bovy, portat per raons purament estètiques, considera aquesta balada originària de les Espòrades Orientals (cf. *La chanson*, pàgs. 216-217), mentre que Maria Ioannidu-Barbarrigu fixa el seu bressol al Dodecanès (cf. *La cançó de La padrina-núvia*, pàg. 641). Tanmateix, en l'estat actual dels textos es fa molt difícil, si no impossible, de precisar fins a tal extrem la seva pàtria originària. En qualsevol cas, la primera referència escrita que en tenim és la que ens ofereix un manuscrit del segle XVII, conservat en el monestir dels Ibers, al mont Atos [cf. B. BOUVIER, *Cançons populars en un manuscrit del monestir dels Ibers* (Atenes: Col·lecció de l'Institut Francès d'Atenes, núm. 120), pàgs. 11 i 30-33]. La cançó, però, atès el seu contingut i la seva amplíssima difusió arreu de l'Hèllade (vegeu la nota 5), deu remuntar, com la majoria de balades gregues, a l'època de la francocràcia.

22. Cf. D. C. HESSELIING & H. PERNOT, *Erotopégna (Chansons d'amour)* (París: Librairie Universitaire, 1913), pàgs. 90-98 i 105; i S. BAUD-BOVY, *La chanson*, pàg. 199.

23. Vegeu K. ROMEOS, «La padrina-núvia», *Arxiu del Tresor Folkloric i Lingüístic Traci*, 12 (Atenes: 1952), pàgs. 354-365, article inclòs més tard en el llibre *Cançó popular. Problemes d'origen i de tècnica*, vol. I (Atenes: Impremta Papadoiannis, 1979), pàgs. 74-91; i F. M. RECHNITZ, «Hispano-romanian ballad correspondences», en: S. G. ARMISTEAD, A. SÁNCHEZ ROMERALO & D. CATALÁN (eds.), *El romancero boy: historia, comparatismo y bibliografía crítica*, 2º Coloquio Internacional, University of California,

en aquest llarg viatge d'Orient a Occident.²⁴ Tanmateix, la cançó grega no està testimoniada a les poblacions de parla grega de la regió de Calàbria, al Sud d'Itàlia, i de Còrsega en tenim només dues versions, força incompletes per cert, que de cap manera no donen la impressió de poder ser font de la cançó catalana.²⁵ Nosaltres ens decantem més aviat pels ducats d'Atenes i Neopàtria, on la presència catalana es perllongà durant més de setanta anys, cosa que comportà l'existència de diverses generacions bilingües que fàcilment pogueren aprendre i assimilar com a pròpies composicions populars gregues. Així mateix, les activitats comercials —i de pirateria— dels mercaders catalans a la Romània i la presència, avui perfectament documentada, d'esclaus grecs a la Corona d'Aragó pogueren molt ben ser una altra via d'entrada de «La padrina convertida en núvia» a Catalunya.²⁶

En la nostra opinió, doncs, la cançó de «La dama d'Aragó», amb la incorporació de l'emotiu passatge final de la balada grega, seria, en el seu conjunt, autòctona de Catalunya, com ho prova la seva amplíssima difusió pel Principat i per les Illes. De terres catalanes hauria passat a França i a la Península Ibèrica i d'allí, per mitjà dels primers colonitzadors, a l'Amèrica Llatina. Curiosament, els jueus sefardites expulsats d'Espanya l'haurien acabat portant, en el seu exili cap a

Davis, 9-11 de maig de 1977 (Madrid: Ed. Gredos, University of California Press & Càtedra-Seminario Menéndez Pidal, 1979), pàg. 146.

24. W. J. ENTWISTLE, *La dama de Aragón*, pàg. 191, i sobretot *European balladry* 181-182.

25. Es tracta de dues versions recollides al poble de Cargèse, fundat per grecs exiliats d'Ítilon, al Peloponès, en època recent. Vegeu A. PELLEGRINI, *Canti popolari dei greci di Cargese (Còrsega)* (Bèrgam: 1871), pàgs. 17-18; i G. G. PAPAĐÓPULOS, «Cançons populars dels grecs de Còrsega», *Pandora*, 15 (Atenes: 1865), pàg. 17, versió que va publicar més tard, acompanyada d'una traducció francesa, Émile Legrand (cf. *Recueil de chansons populaires grecques*, París: Maisonneuve & Co Libraires Éditeurs, 1874, pàg. 300, núm. 135).

26. Sobre la intensa activitat dels mercaders catalans a Grècia i el seu pròsper tràfic d'esclaus es pot consultar K. SUTTON, *Catalan domination of Athens 1311-1388* (Londres: Variorum Reprints, 1975), pàg. 248; M. NYRUS-ILIOPOULU, «Els catalans a les Cíclades durant el segle XIV», *Anuari de l'Associació d'Estudis Cíclàdics*, 14 (Atenes: 1933), pàg. 61; i S. BENSCH, «El comerç català a la Romània en el segle XIV», *L'Avenç*, 213 (Barcelona, abril de 1997), pàgs. 26-29. A tall d'anècdota recordarem que la presència catalana a les illes gregues ha deixat un record inesborrable en la memòria popular. Així, a l'illa d'Andros el nom de català era sinònim fins al segle passat d'home

Orient, a la mateixa terra que havia vist néixer segles abans «La padrina convertida en núvia».²⁷

Volem insistir, per acabar, en la necessitat d'emprendre nous estudis en aquesta línia, plantejant-nos, per exemple, la possible influència de «La porquerola» francoprovençal sobre «La muller pastora» grega o les interessants afinitats que s'estableixen entre els glosadors mallorquins i menorquins i els *pitàrides* xipriotes.²⁸ En tot cas, caldrà tenir sempre molt present l'aportació valuosíssima del cançoner balear: el caire conservador de la tradició illenca, unit a la important presència de mallorquins en els ducats catalans de Grècia,²⁹

malvat i indomable [cf. D. P. PASKHALIS, *Glossari d'Andros o paraules i expressions del dialecte d'Andros* (Atenes: 1933), pàg. 61], i a Míkonos es donava a tots els nens que feien alguna entremaliadura [cf. A. RUBIÓ, «El record dels catalans en la tradició popular, històrica i literària de Grècia (1926)», en: OCPC, vol. IV, fascicle 2, Fons de Suïssa (Missions, Concursos i altre material de l'Obra del Cançoner), carpeta 241, pàgs. 212-213].

27. S. G. Armistead i J. H. Silverman també relacionen amb «La dama d'Aragó» la cançó italiana «Pari'na luna», de la qual en coneixem només una versió publicada al segle passat per A. Casetti i V. Imbriani en el recull *Canti popolari delle provincie meridionali*, vol. I (Roma-Torí-Florència: 1871-1872), pàg. 200 (vegeu ARMISTEAD & SILVERMAN, *La dama de Aragón*, pàgs. 53-54). Amb tot, l'escassetat de textos italians impedeix qualsevol estudi comparatiu. Fora de l'àmbit europeu, D. Catalán ha cregut trobar un paral·lel de la cançó catalana en la novella xinesa «Chin P'ing Mei». En un episodi d'aquesta novella es narra com Lotus d'Or, després de dormir amb Hsi-men Ch'ing en un temple budista, es presenta tan bellament abillada a les honres fúnebres del seu marit que els monjos, en veure-la, perden el control de les seves accions. Tanmateix, com reconeix el mateix Diego Catalán, amb el nostre coneixement tan migrat de la literatura popular xinesa es fa difícil d'explicar l'entronc d'ambdós relats [cf. D. CATALÁN, «El romancero sefardí ayer y hoy», en: D. CATALÁN & J. H. ARMISTEAD (eds.), *Romancero y poesía oral I: El romancero en la tradición oral moderna*, 1r. Coloquio Internacional, Universidad de Madrid, 29 de juny de 1971 (Madrid: Càtedra-Seminario Menéndez Pidal & Rectorado de la Universidad de Madrid, 1973), pàg. 52, nota 22], i sobretot, del mateix autor, *Arte poética del romancero oral, Parte 2.ª Memoria, invención, artificio* (Madrid: Siglo veintiuno Editores, 1998), pàgs. 112-118. Al nostre entendre, però, la complexitat del tema, unida a algunes diferències de contingut entre ambdós relats, fa que no es pugui descartar la possibilitat que les dues composicions pertanyin a tradicions literàries independents.

28. Nosaltres n'hem fet un primer assaig en els treballs «Glosat i tsàtisma: una aproximació al fenomen del combat poètic a Xipre i a les Balears», *Randu*, 40 (Barcelona: 1997), pàgs. 81-94, i «*Pitàrides* xipriotes i glosadors mallorquins: bascs per a un estudi de cançonística comparada», *Anuari del Centre de Recerca Científica de Xipre*, 23 (Nicosia: 1997), pàgs. 337-352.

29. Sobre l'important nombre de colonitzadors mallorquins en els ducats cata-

ens poden ajudar a calibrar amb més justesa l'abast de les relacions culturals catalanogregues en el segle XIV.

EUSEBI AYENSA
(Universitat de Girona, Institut Català
d'Estudis Bizantins i Neohel·lènics)

lans d'Atenes i Neopàtria i les estretíssimes relacions comercials entre aquests dominis d'ultramar i l'illa catalana, es poden consultar els treballs d'A. RUBIÓ I LLUCH, «La Grècia catalana des de la mort de Roger de Llúria fins a la de Frederic III de Sicília (1370-1377)», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 5 (Barcelona: 1913-1914), pàg. 447; i *La població de la Grècia catalana en el XIVè segle* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, Memòries de la Secció Històrico-arqueològica, IV, 1933), pàgs. 11-12 i 37-38.